

Т. Г. Файчук,

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, м. Київ

СТРУКТУРНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТОК НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО ЖАНРУ XVIII СТ.

Порівняльний типологічний аналіз рукописів календарів XVIII ст. дозволив дослідити структуру, виділити й охарактеризувати специфічні стилістичні особливості пам'яток науково-практичного жанру.

Ключові слова: науково-практичний жанр, календар, структура тексту, стилістика.

Сравнительный типологический анализ рукописей календарей XVIII ст. позволил исследовать структуру, выделить и охарактеризовать специфические стилистические особенности рукописей научно-практического жанра.

Ключевые слова: научно-практический жанр, календарь, структура текста, стилистика.

The comparative typology analysis of manuscripts of calendars of XVIII of century allowed to investigate the structure, to distinguish and describe the specific stylistic features of monuments of scientific and practical genre.

Keywords: research and practice genre, calendar, text structure, stylistics.

Пам'ятки науково-практичного жанру XVIII ст. є цікавим джерелом для дослідження. У переважній більшості ці твори збереглися у вигляді рукописів. **Об'єктом** нашого дослідження є рукописні збірки науково-практичних довідників, зокрема календарів, XVIII ст. – «*Гражданский господарский календарь*» та «*Практика домостроительная*» (переклад з польської мови 1708 р., рукопис). **Завданням** статті є визначення структурних, стилістичних ознак пам'яток, характеристика їх як з огляду змісту інформації, що подається, так і мети створення тексту.

Вихідними для дослідження вважатимемо такі тези: календар як вид довідкової літератури невід'ємний елемент життя людини; календарі – поширена і популярна форма довідкових видань. **Актуальність** нашого дослідження полягає у тому, що календарі минулого як твори довідкової літератури маловивчені.

З початку свого існування людина спостерігала за природою, її проявами й впливами, і на основі цих спостережень виникають календарі. Із давніх-давен український народ жив у сприятливих природних умовах, мав родючі ґрунти, багату рослинність і тваринний світ. Природа завжди була в основі матеріальної та духовної культури наших пращурів, тому і ставилися вони до неї шанобливо і дбайливо, а будь-яку господарську діяльність узгоджували з її законами. Український народ, споконвічно хліборобський, виробив велику хліборобську культуру, яка глибоко позначилася на його психології, характері, світогляді [5, с. 8]. Народний календар за всю історію розвитку зібрав і хронологічно систематизував почуття, віру, прагнення, ідеали українців. Таким чином, народний календар є системою обумовлених дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які в певній послідовності відзначаються протягом року. Народний календар місяць за місяцем, тиждень за тижнем, день за днем передбачає відповідно до конкретних умов регіону всі сторони і види хліборобської праці, особливості життя, зміни в природі. У цьому полягає функція календаря як прогностика.

Пам'ятка «*Гражданский господарский календарь*» (далі *Календ.*) має своєрідну структуру: складається з тексту та таблиць. Сторінки, що пагінуються, містять текст, зворотні сторінки не пагінуються, на них розміщено таблиці.

Головний текст календаря має чітку послідовність тематичних частин, яка включає:

– опис планети, характерної для місяця року;

– характеристику людини, яка народиться у цей період, опис хвороб, якими вона може хворіти;

– загальний опис року, коли діє та чи інша планета: *студеным, мокрым и неплодным, весна студена, древи поздна цветут* (Календ. 2);

– конкретний опис року за порами року. Кожна пора року починається у пам'ятці з нового рядка, назва виділяється червоним чорнилом.

За текстом для кожної планети розміщено таблицю років, коли вона «править» із зазначенням відповідно років від 1735 до 1841. Наприклад, *Правлення лхты Сатурна*.

Після невеликої таблиці подається характеристика природних умов для кожного місяця року, починаючи від січня до грудня. Назви місяців виділяються червоним. Ці дані подаються на трьох-чотирьох рядках. За числами місяця послідовно подаються характеристики погоди: *Февраль: 3^е, 4^е полунощний ветеръ мокро 5^е, хмарно од 9^{оо} ветрено снежно 14^{оо} мокрая погода 15^е тажъ 19^е склонно к снегу и зимнеетъ 20^е – 28 велький ветеръ порушить и мокро*.

Рукописна збірка містить й інші складові. Так, у частині під назвою «*Прогносникъ генералный на лхто господни 1730*» подання інформації відбувається за тим самим принципом: пори року, місяці. Для зосередження уваги на тому чи іншому моменті вживається слово *зри*, яке виноситься за поля основного тексту та виділяється червоним чорнилом: *зри какова погода 3 дня такая чрезъ все мцы в которых коникулы начало и конецъ* (Календ. 15).

У невеликій за розміром частині рукописного збірника «*О планетныхъ дняхъ и чесахъ которая которымъ днемъ самаъ владеетъ*» проведено відповідність планет дням тижня, вміщено графічні відображення планет: *♀ день веныр пяткоъ* (Календ. 16). У іншій частині «*О затмнннхъ з 1731 по 1740*» зазначається хвилина, година, день, місяць затемнення сонця чи місяця: *1734 О 21 маия увидимъ 1 часъ и 19 минуте* (Календ. 17).

Окремо розглянемо розміщені на звороті сторінок таблиці пам'ятки. Таблиця займає усю сторінку. Кожна таблиця присвячена окремому місяцю року. Містить 5 стовбців, кількість рядків відповідає кількості днів у місяці. У 1 стовбці у заголовку зазначається кількість днів у місяці року. У другому стовбці розміщені назви свят, дні святих, яким відповідають певні числа місяця. Наприклад, 23 – *мученика Поликарпа*. У третьому та четвертому стовбцях подаються назви планет та їхні графічні відповідники. У п'ятому стовбчику, який називається «*Отмена воздуха и дня выбронный*» зображуються графічні знаки, та загальні характеристики погоди в конкретний день. Наприклад, 1 лютого 1730 – * ♂ * ° *снегъ и обла* (очевидно, *облака*).

Пам'ятка «*Практика домостроительная*» (далі Пр. дом.) може бути віднесена, з одного боку, до категорії господарських порадників, оскільки за визначенням автора вона «*о примѣненіи вещей видимыхъ повседневному извѣстію*» (Пр. дом. 51), а з іншого – до категорії календарів, оскільки в ній «*всякъ познаты можетъ, каковое состояніе будущаго года всякаго мѣсяца і дня имать быти*» (Пр. дом. 51).

З огляду на зміст матеріалу, поданого в пам'ятці, вважаємо доцільним віднести її до жанру народного календаря, відомості якого є дуже корисними для ведення господарства.

«*Практика домостроительная*» має просту структуру тексту. Усі сторінки пагінуються, зворотні сторінки дублюють цифру основної з додаванням букв зв.

Текст календаря має чітку структуру, умовно поділений на частини. Вихідним є поняття місяця року. Обов'язковим є подання кількості днів у місяці: *мѣсяць септеврый имѣть дней 30* (Пр. дом. 51зв.). Наступною складовою є виклад народних природних прикмет, які так чи інакше впливають на життєдіяльність людини, або ж визначають інші природні прояви: якщо, наприклад, листя в жовтні не впаде, це означає «*острую и жестокою зиму*» (Пр. дом. 29зв.), *аще гримить въ тія дны егда солнце въ знаменіи скорпіи дорогой хлѣбъ бываетъ* (Пр. дом. 30). Також важливою частиною кожної статті довідника є корисні практичні поради щодо ведення господарства. Ці поради стосуються питань, коли краще здійснювати певні види сільськогосподарських робіт (наприклад, дерева в саду краще пересаджувати за два-три дні до повного місяця), як найкраще зберегти той чи інший продукт (наприклад, порада, як зберегти пиво, щоб не скисло), як не зашкодити здоров'ю (застереження мити гарно овочі, коли сонце в знаці терезів, бо на них у цей час падає шкідлива роса, від якої можна захворіти й навіть померти) тощо.

Характеристика дитини, яка народиться у певному місяці, опис хвороб, якими вона може хворіти – важлива структурна складова *Практики*. У цих частинах ураховуються як моральні, так і розумові якості новонароджених (скхильність до навчання, наук, професійні здібності): *младенцы крѣпки к хазяйству хлѣбопашеству и купечеству склонны* (Пр. дом. 36), *бистрого и високого остроумія доброй памяти и високаго разума* (Пр. дом. 36зв.).

Структурно виділяємо окремі частини пам'ятки з власними заголовками: «*Явленіе о свойствахъ всякаго мѣсяца*», «*Знаки астрономическіе в календаряхъ явленіе*», «*Знаки 12 зодій и ихъ свойства*», «*Сказаніе дней сѣмень сѣянію и деревъ прищиплений*».

«*Явленіе о свойствахъ всякаго мѣсяца*» оформлено у вигляді своєрідного вірша, в якому одним-двома рядками подається характеристика кожного місяця:

Априль велить сады и землю управляты

Май зеленимъ покровомъ землю одѣваетъ (Пр. дом. 38зв.).

Складова «*Знаки астрономическіе в календаряхъ явленіе*» подає властивості кожної планети та її відповідність дням тижня: ♂ *марсъ – планета теплая и сухая, заимствуетъ свою свѣтлость от солнца – день вѣвторникъ* (Пр. дом. 39).

Складова «*Знаки 12 зодій и ихъ свойства*» має своєрідну структуру. Знаки зодіаків подаються за порядковими номерами. У першій частині дається характеристика знака: *1 знакъ небесній овень называется яко земное животное состояніемъ теплое и многихъ своею одѣваетъ кожею* (Пр. дом. 39зв.). У другій частині описуються поради, що і коли краще робити залежно від днів місяця чи сонця: *луна жъ когда в немъ течетъ путь шествовать благополучно* (Пр. дом. 40).

У «*Сказаніи дней сѣмень сѣянію и деревъ прищиплений*» за місяцями року подано дні, коли найкраще сіяти насіння та прищеплювати дерева. Для посіву це традиційні березень (8, 16, 17, 26), квітень (4, 9, 14) і травень (1, 5, 10, 12, 29, 30). Для прищеплювання дерев найкраще підходять окремі дні березня (Пр. дом. 40зв.).

З огляду на проведений нами структурно-типологічний аналіз пам'яток науково-практичного жанру XVIII ст. можна зробити висновок про те, що календарі являли собою важливе культурно-мовне надбання наукової літератури, мали просту стилістичну структуру. Крім суто практичної функції, календарі виконували важливу роль у пізнанні даних астрології, тому й досі залишаються актуальними та важливими скарбниціми людської мудрості, що потребують нових досліджень.

Література:

1. Будилевич А. Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. – К., 1878. – Ч. I. – 278 с.
2. Збірник різних заміток: календарь з таблицями на 1730-1841 pp. // Рукопис, НБУ ім. В. І. Вернадського, ш. I 190.
3. Збірник: Лікарські та господарські поради // Рукопис, НБУ ім. В. І. Вернадського, ш. I 7574.
4. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К. : Наукова думка, 1979. – 144 с.
5. Скурятівський В. Т. Український народний календар. – К. : Техніка, 2003. – 384 с.